

Андрій Магурчак

**АНДРІЙ ЖУК І СПРАВА ПЕРЕНЕСЕННЯ СОЮЗУ
ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА МЕЖІ АВСТРО-УГОРЩИНИ
(ЗА ДОКУМЕНТАМИ АРХІВУ УВАН)**

Висвітлено хід переговорів між владою Австро-Угорщини та СВУ щодо вирішення питання про можливість перебування спілки в межах Габсбурзької монархії. Показано роль Андрія Жука у відстоюванні українських інтересів.

Ключові слова: СВУ, Андрій Жук, Австро-Угорщина, Перша світова війна, УВАН.

Освещены переговоры между властью Австро-Венгрии и СВУ относительно возможности пребывания союза в пределах Габсбургской монархии. Показана роль Андрея Жука в отстаивании украинских интересов.

Ключевые слова: СВУ, Андрей Жук, Австро-Венгрия, Первая мировая война, УВАН.

The article highlights the negotiations between Austria-Hungary authority and the Union for the Liberation of Ukraine regarding the possibility to locate the Union within Habsburg monarchy. It depicts the role of Andryi Zhuk in standing for Ukrainian interests.

Key words: the Union for the Liberation of Ukraine, Andryi Zhuk, Austria-Hungary, World War I, Ukrainian Free Academy of Sciences.

Андрій Жук, народившись на Наддніпрянщині, волею долі опинився в 1907 р. у Галичині. Там він активно включився в український суспільно-політичний рух, змінив свої соціал-демократичні погляди і став противником російського самодержавства та прихильником створення незалежної української держави. Означена тема все ще мало досліджувалась. Правда, у деяких дослідженнях є згадки і короткі повідомлення про суперечності між австро-угорським урядом і СВУ¹. Тому автор спробує проаналізувати внесок А. Жука у відстоювання СВУ для продовження своєї діяльності в межах Австро-Угорщини. Для вирішення поставленої мети дослідник уперше використав документи з особового фонду А. Жука № 146, що зберігаються у Музеї-Архіві ім. Д. Антоновича Української Вільної Академії Наук в Нью-Йорку, які стали основою для реалізації цього задуму.

Перші спроби австрійської влади припинити діяльність СВУ на своїй території припадають на кінець 1914 р. А. Жук, як один із членів президії СВУ, долучився до протидії втіленню в життя цих планів. Він, передусім, вийшов на контакт із українськими політичними організаціями Австро-Угорщини. У листі від 18 грудня 1914 р. до голови Української Головної Ради (далі ГУР) К. Левицького А. Жук проінформував про надсилання звіту про роботи СВУ, а з боку ГУР – інформацію про його роботу для

© Андрій Магурчак, 2013

того, щоб ці два звіти дали «підставу для утримання між нами і галицькими політичними чинниками контакту по нашій виїзді поза Австрією, коли не могли ми, при всім нашій бажанню досягнути його, проживаючи і працюючи в Австрії»².

Водночас А. Жук долучився до розробки плану переїзду СВУ в іншу країну. План під назвою «Представлення Союзу визволення України Австро-Угорському міністерству закордонних справ, в справі перенесення осідку і діяльності Союзу поза межі Австрії» був надісланий австрійській стороні 29 грудня 1914 р. Зокрема в документі вказувалось, що СВУ не відомі мотиви, якими користувалася австрійська влада, приймаючи таке рішення. Зазначалось, що місце перебуванням СВУ буде Стамбул, в якому «будемо концентрувати всіх людей, яких з'єднаємо для нашої акції серед еміграції української і серед полонених; тут старатимось сформувати свій власний хоч невеличкий відділ добровольців, коли матимо на це змогу»³. Також передбачалось зосередити в Стамбулі і видавництво «Вісника Союзу визволення України». Відповідальним за відносини з австро-угорською владою мав бути О. Скоропис-Йолтуховський, в обов'язки якого входило завершення видавничих проектів і робота серед військовополонених українського походження в таборі Фрайштад. Крім того, він мав від імені СВУ підтримувати відносини з ГУР та Боевою управою УСС. Натомість у компетенцію А. Жука входило: проводити у Швейцарії видавництво французької кореспонденції і брошур, перекладаючи їх на італійську і англійську мови; підтримувати відносини з емісарами СВУ в Італії і США; організувати інформаційну роботу в Англії. Допомогати йому мали: П. Дятлів, Є. Бачинський, Я. Федорчук⁴. Окрім того, група на чолі з А. Жуком мала підтримувати відносини з російськими революційними організаціями.

Для проведення ліквідаційної роботи планом передбачалось, щоб австрійська сторона профінансувала завершення деяких напрямків роботи СВУ. У грошовому еквіваленті це дорівнювало 27100 крон. Зокрема, щоб закінчити видання періодики, брошур і науково-публіцистичних праць, авторами яких були М. Грушевський, Л. Цегельський, С. Рудницький, Г. Бочковський. На оплату праці членам і співробітникам СВУ за минулі місяці, кошти на переїзд і інші видатки передбачалось 63600 крон⁵.

Також було оголошено план видатків для СВУ на 1915 р., який передбачав фінансування СВУ в Стамбулі, представництва в Австрії і Швейцарії. Зокрема, на діяльність представництва у Швейцарії, яке мав очолювати А. Жук, пропонувалось витратити 110000 крон. Кошти мали витрачатись на персонально-організаційні заходи, видання періодичних видань французькою, італійською, англійською мовами, інформаційну роботу в Італії, Франції, Англії, США, утримання канцелярії швейцарської делегації. Наприкінці плану наголошувалось, що запропоновані суми базуються на «обчисленнях реальних і скромних супроти задач закреслених розмірів роботи видатків, які Союз мусить зробити в найближчих 3–4 місяцях, щоби його добре започаткована діяльність не зазнала краху, а могла дальше розвиватись. А можливість для Союзу визволен-

ня України провадження діяльності з дотеперішнім розмахом лежить не тільки в інтересах української сторони, а також в інтересах союзних держав»⁶.

Щоб у майбутньому уникати непорозумінь з українськими політичними організаціями Австро-Угорщини щодо діяльності СВУ, керівники останнього (А. Жук і О. Скоропис-Йолтуховський) провели зустріч з керівниками Українського парламентського клубу (далі УПК) 22 грудня 1914 р. Під час тривалого спілкування вони виклали програму СВУ, розповіли про публіцистичну і видавничу діяльність в Австрії, фінансові звіти і т. д. Все це підкріплювалось документами. Комісія з членів УПК дійшла висновку, що діяльність СВУ відповідає статутним документам і тому є корисною для української національної справи, без виявлення фінансових зловживань⁷. Підсумки роботи її були оформлені у вигляді протоколу. Це стало ще одним аргументом, який А. Жук використовував під час спілкування з австрійською владою, що австрійські українці підтримують діяльність СВУ.

19 січня 1915 р. австрійський консул Р. фон Опенгеймер повідомив представникові СВУ О. Скоропису-Йолтуховському про відкликання рішення залишення і припинення діяльності СВУ в межах Австрії. При цьому австрійський представник запевнив: уряд буде допомагати і підтримувати діяльність СВУ; ставлення до української справи не зміниться, а взаємини між сторонами можуть відобразитись в окремому протоколі, проект якого вже підготовлений МЗС країни. Безумовно, такий перебіг подій викликав здивування в А. Жука. Тому він змушений був звернутися листом, датованим 21 січнем 1915 р., до МЗС Австрії для отримання роз'яснень. Зокрема він наголошував на тому, що: «Усно закомуніковане рішення правительства про перенесення осідку і діяльності нашої організації поза межі Австрії, без ясного формулювання мотивів цього рішення, рівно ж усно переданий в загальних рисах зміст проекту протоколу, який має надалі нормувати взаємні відносини між нашою організацією і правительством, не дає для зайняття президією Союзу правильного і корисного для обох сторін становища і для скорого залагодження сеї справи»⁸.

Тому А. Жук прохав надати письмовий документ, в якому б вказувалась причина такого рішення австрійців. Натомість він у рефераті від 2 лютого 1915 р. виклав власне бачення, яке співпадало з думками товаришів організації, щодо справи «переселення» СВУ за межі Австро-Угорщини. А. Жук був переконаний, що дії австрійських урядовців були узгоджені з колегами з Берліна. Причину цього явища він пояснює тим, що: «таке рішення могло бути взято обома правительствами тільки внаслідок хибних інформацій про задачі і діяльність Союзу, які оба правительства мали від українських політиків з Австрії, котрі в цілях рятування особистого політичного впливу не спинялися над жодними средствами, щоб представити Союз в найгіршому світлі і звести до мінімуму все більш зростаюче політичне значення Союзу»⁹. Наголосив також про підтримання діяльності СВУ такими поважними на той час українськими організа-

ціями як УПК і ГУР. Ці організації звертались до керівників міністерств Австро-Угорщини, наголошуючи про шкідливість даної політики. Незважаючи на це, австро-угорська влада не змінила свого рішення, що давало підстави А. Жуку стверджувати, «що у міжнародних чинників обох союзних держав нема ще належного розуміння для української справи та утвердити дуже часто повторюваний в політичному життєвому факт, що важні справи рішаються проти голосу opinio publica на бажання людей, які не мають у суспільності кредиту»¹⁰.

Попри це справа «переселення» СВУ на переконання А. Жука мала б негативне значення для українців, які ведуть боротьбу в підросійській Україні. Крім того, він стверджував, що питання про залишення СВУ території Австро-Угорщини постало не випадково, оскільки «запало це рішення тоді, коли перед Союзом стоять незвичайно важні задачі, коли він нав'язав уже безпосередні зносини з Україною, коли розвинув незвичайно інтенсивну інформаційну роботу в нейтральних державах і не менш інтенсивну видавничу діяльність, та збирається організувати власний корпус добровольців з емігрантів і полонених українців російської армії»¹¹.

Втім, А. Жук сподівався, що німецьке керівництво прихильніше поставиться до намірів СВУ організувати в Берліні свою експозитуру для інформаційної кореспонденції німецькою мовою, що воно надасть можливість проведення пропаганди серед полонених. Як приклад він наводив результати діяльності СВУ в таборах Австрії. Заяву консула Р. фон Опенгеймера підтверджують офіційні представники Австро-Угорщини та Німеччини Розеліус і др. Ціммер. Зокрема, вони в листі від 12 лютого 1915 р. повідомили керівників СВУ про те, що австрійський і німецький уряди відкликають свій проект про перенесення осідку організації за межі імперії. При цьому згадані особи повернули варіант угоди, запропонованої СВУ. Це може свідчити про те, що частина австрійського політикуму усвідомила помилковість рішень австрійського МЗС. Зміну акцентів австрійцями А. Жук пояснював тим, що «переходячи до способів, які проектуються зі сторони правительств залагодити відносини з Союзом, мусимо насамперед піднести, що проект переданий нам п. генеральним консулом Опенгеймером, як і проект переданий пп. Розеліусом і доктором Ціммером виявляють погляди на нашу організацію не властиві і не відповідають дійсності. Треба їх збити»¹².

Водночас у фонді № 146 архіву УВАН збереглася копія чернетки листа-відповіді А. Жука австрійському МЗС від 15 лютого 1915 р. У ній були розставлені акценти: а) бажання австрійців і німців припинити діяльність СВУ в межах двох країн продиктоване українськими парламентськими кругами Австрії; б) УПК виступив на захист СВУ і визнав дії австрійців хибними і шкідливими для самого австрійського уряду; в) аналогічна думка ГУР, яка підтверджувалась тим, що СВУ мала свого представника в її складі і при цьому не виникало питань щодо мети і характеру роботи СВУ в межах Австро-Угорської монархії; г) позитивні відгуки репрезентантів австро-угорського уряду, які мали можливість познайомитись

із діяльністю СВУ; д) запропонований австрійцями проект перенесення осідку СВУ за межі Австро-Угорщини сприйнявся організацією як примус і цілковита руїна для української справи. Натомість А. Жук заперечив, що СВУ є соціал-демократичною організацією, а навпаки, наголосив на її безпартійності, що репрезентує український загальнонаціональний зріз, в якому були представники різних політичних течій.

А. Жук, аналізуючи проект, представлений Розеліусом і Ціммером, в якому наголошувалось на тому, щоб не проводити ніякої політичної агітації і діяльності в межах Австро-Угорщини і Німеччини, побутувала думка, що «дотеперішня діяльність Союзу вносила заколот у внутрішні політичні відносини Австро-Угорської монархії»¹³. Продовжуючи далі свою думку, він зазначав, що входячи до складу ГУР СВУ, не міг впливати суттєво на прийняття ними важливих політичних рішень. Водночас СВУ як організація російських українців не могла відмежуватись у своїй діяльності від контактів з організаціями австрійських українців, проводячи спільну роботу. Тому А. Жук відкинув всілякі натяки австрійців про закулісну роботу СВУ у політичному житті Австро-Угорщини. Через це він не бачив аргументів з боку останньої для перенесення його діяльності за її межі.

Для з'ясування деяких акцентів щодо діяльності СВУ, до її президії 8 березня 1915 р. приїхав др. Ціммер. Зокрема, він зустрівся з А. Жуком і В. Козловським, наголосив, що в українському національному таборі існують розбіжності, тому закликав порозумітись, а тоді можуть задовільно полагодитись і відносини обох українських груп з урядовими чинниками обох держав, спеціального права захитаного положення СВУ»¹⁴. У відповідь А. Жук наголошував на тому, що відносини СВУ з урядами Австро-Угорщини та Німеччини є самостійними і не потребують якихось рекомендацій інших організацій, чи то українських, чи іноземних. Свою інформаційно-публіцистичну діяльність СВУ акцентує не на окрему країну, а на всі країни, які борються проти Росії, а також і ті, які займають нейтралітет. Тому свої відносини з урядами Австро-Угорщини та Німеччини «не можемо узалежнювати від уподобання поодиноких людей з поміж австрійсько-українських політиків і від внутрішніх відносин в політичному таборі австрійських українців. Потребуємо контакту і порозуміння щодо акції з тими австрійсько-українськими політичними сферами, з якими нас лучить ідейна зв'язь, з якими ми можемо спільно працювати. Робили це досі, робитемо й далі, коли це не буде унеможливлене через видалення нас або насильне зруйнування нашої організації»¹⁵.

Продовжуючи далі свою думку, А. Жук закидав австрійській владі, що та хоче зруйнувати СВУ: «борючись проти нас, щоб знищити як самостійну політичну організацію, коли не вдалось використувати нас, поставили в залежність від себе злісні австрійсько-українські помічники сприйняли боротьбу в галицько-українському політичному таборі спеціально в таборі національних демократів і довели до зруйнування Головної Української Ради та не функціонування УПК, натомість піднесли до

значіння партійну управу національно демократичної партії і її хотять вручити фактичний провід політики»¹⁶. Водночас він назвав умови, при яких була б можлива співпраця СВУ з австрійськими українцями – відновлення ГУР і при цьому її склад і управа «давали запоруку громадського ведення політики національної» і не проводилась однією особою. Визнав готовність переїзду президії СВУ за межі Австро-Угорщини, але при цьому вимагав залишити періодичні видання в Німеччині. Також він підкреслював, що місце осідку СВУ – внутрішня справа організації. Підтвердив, що вона готова йти «на одночасне в унормування відносин з обома державами ...»¹⁷. Проводячи заходи щодо найскорішого вирішення питання відносин між СВУ і урядами Австро-Угорщини і Німеччини, А. Жук звернувся листом від 10 березня 1915 р. до президії ГУР, як до третьої сторони, для вирішення цього питання¹⁸. Зокрема запропонував скликати спеціальне засідання і при цьому запросити представників УПК, які вивчали раніше це питання. Цим самим він, виступаючи від імені СВУ, хотів залучити австрійських українців для обговорення цієї проблеми і водночас отримати підтримку.

В архіві УВАН збереглась чернетка, написана рукою А. Жука і датована 12 квітнем 1915 р., з назвою «Відносини ц[ентрального] к[омітету] Міністерства закордонних справ до Союзу визволення України», в якій аналізувались взаємини між австрійським урядом і СВУ з початку Першої світової війни. Зокрема, А. Жук констатував, що з початком військових дій австрійський уряд мав великі надії, що основним центром боротьби будуть території Російської імперії, а тому вступив у контакти з тими представниками українства, які дотримувались думок про повалення Росії. Але зміна ситуації на фронтах – просування російської армії вглиб території Галичини, стали фактором перегляду відносин з СВУ. Тому контакти урядових чинників із організацією набували тимчасового характеру. На його переконання, тактика австрійської влади зводилась до таких постулатів: по-перше, зовні не повинно було складатись враження про зникнення інтересу до української справи з боку австрійського уряду; по-друге, продовження діяльності СВУ було неможливим у тих обсягах, які були до початку кризи в подальшому; по-третє, австрійська влада могла б у будь-який час відновити відносини з ним. Розшифровуючи два останні з них, він констатував: «Вимоги виставлені в пунктах 2 і 3 мали б прийняти на себе з одного боку урядові чинники, з другого – Союз. Ці сполучення цих двосторонніх зобов'язань повстає умова, в яку мало б увійти також бажання про перенесення головного осідку Союзу поза межі монархії і то в яку-небудь нейтральну державу з дешевими умовами життя, бажання яке базується на доцільності»¹⁹. При цьому А. Жук вважав можливим прийняти ці вимоги, але за певних обставин: отримання компенсації від МЗС Австрії 63600 крон у зв'язку з переїздом СВУ до Туреччини; отримання субвенції на один рік по 100000 крон як від австрійської та німецької сторони для організації. При цьому СВУ зобов'язувалося не проводити ніяких політичних акцій і пропаганди на територіях означених країн, видавати свої періодичні видання за меж-

ами Австро-Угорщини і Німеччини, налагодити зв'язки із підросійською Україною, використовувати допомогу австрійських українців за згодою МЗС Австрії. У випадку порушення цих умов австрійська і німецька влада отримували повну свободу дій. А. Жук також наголосив, що СВУ готовий на вимогу генерального штабу монархії проводити за певні кошти відповідну роботу в таборах для військовополонених. При цьому австрійці не відмовляли у її проведенні австрійським українцям. Під час обговорення питання про перенесення СВУ на територію інших країн, представники обох сторін готові були погодитись на цілковитий розрив²⁰. Однак, як показують подальші дії австрійської влади, остаточного розриву не відбулось. Крім того, А. Жук подавав дані, згідно з якими австрійський і німецький уряди збільшили компенсаційні суми по 100000 крон кожна від заявлених СВУ 63600 крон²¹.

А. Жук спроектував події, якщо СВУ підпише австрійський проєкт. Зокрема у Відні видавалось німецькомовне періодичне видання «Ukrainischen Nachrichten», яке співпрацювало з німецькомовними авторами і установами. Закриття цього видання призвело б до того, що «Союз своїми німецькими і в інших мовах публікаціями з'єднав уже собі і справі, якій служить, прихильність широких кіл європейського наукового і політичного світу. І ця органічна зв'язь нашої організації з політичним світом мала б без жодної відомої причини раптово урватись. Не говоримо вже про те, як би це сприйняли наші нові приятелі і наші старі вороги»²². Налагодження видавничого органу в нейтральних країнах і в тих, які підтримують Австро-Угорщину і Німеччину, було на переконання А. Жука неможливим через низку обставин. При цьому він визнав, що фінансова підтримка австрійців відіграла важливу роль у проведенні видавничо-інформаційні діяльності СВУ як у межах самої Австро-Угорщини, так і за межами її. Крім того, А. Жук прохав австрійську владу, щоб та не перешкоджала діяльності громадян Австро-Угорщини, які мали відносини з СВУ. При цьому він наголосив, що австрійсько-українські політичні кола не мають виправданих претензій до СВУ, тоді як останній «має цілком оправданий жаль до тих австрійсько-українських політиків, які використовують деструктивні елементи з поміж російсько-української еміграції в боротьбі проти Союзу, а одного бувшого члена нашої організації п. Донцова, російського українця, вже від трьох місяців тримають у Берліні, як свого журналістичного інформатора і поручили йому ведення німецької кореспонденції від імені якоїсь «центральної української організації»²³.

Залишення меж Австро-Угорщини негативно відіб'ється на пропагандистській роботі серед полонених російських українців і зробить «кепське вражіння на полонених, з якими Союз має тепер до діла. – зазначав А. Жук, – Факту сього не можна буде сховати, розголосити його, та ще в спеціальному освітленні наші вороги – внутрішні в освітленню ворожим до нас, а втішним – ворожим до обох держав. Так само серед загалу української суспільності опущення Союзом Австрії, спинення тут видавництва, без можливості розпочати їх у Німеччині, зробить як найфа-

тальніше вражіння і буде людьми знаючими закулісну сторону цієї справи витолкуватись, як брак інтересу у обох держав до української справи»²⁴.

Наприкінці звернення до австрійського міністерства закордонних справ А. Жук підтвердив думку про перенесення президії СВУ до нейтральної країни за умови, що німецький уряд дозволить проводити видавничу діяльність у Берліні, а в свою чергу австрійці дадуть змогу завершити видання книжок і культурно-просвітню роботу серед полонених. Крім того, він наполягав на підписанні умов співпраці з австро-угорським і німецькими урядами окремо, також торкнувся фінансової сторони перенесення діяльності СВУ, зокрема просив виділити річну субвенцію в розмірі 300000 крон на загальні потреби організації і прийняти делегацію її представників австрійським МЗС.

У черговому проекті умов, датованому березнем 1915 р., про взаємини між СВУ і союзними державами А. Жук висловлював сподівання, що запропоновану раніше суму (100000 крон) австрійський уряд виплатить на перенесення діяльності СВУ, а обіцяні раніше 50000 крон на роботу в таборі військовополонених дозволить переправити на загальні його цілі²⁵. Водночас він зробив кілька застережень: а) отримання коштів від австрійської сторони може бути припинене у разі створення української держави; б) відмова від фінансування у випадку, коли СВУ дійде висновку, що співробітництво з урядами країн не відповідає його інтересам. При цьому А. Жук накреслив основні напрямки, якими буде займатись організація. Зокрема видання українських періодичних видань, які не поширюватимуться на території Австро-Угорщини; залучення австрійських українців до роботи в СВУ у порозумінні з Загальною Українською Радою і урядами країн і навпаки. Також він буде проводити інформаційно-культурну роботу у таборах для військовополонених на території двох країн з їхнього дозволу і фінансової допомоги. Для кращих відносин з двома країнами А. Жук пропонував у Відні і Берліні залишити по представнику СВУ із персоналом, які будуть опікуватись таборовими полоненими і підтримувати контакти з австрійськими українцями і організаціями. Опікуючись українськими полоненими, він висловлював думку, що після завершення війни надати їм можливість залишитись в Австрії і отримати громадянство, не виключав у випадку: «Коли би Австрія дістала російську Україну або навіть якусь меншу частку української території, то всі особи стають через те саме австрійськими горожанами»²⁶.

Отже, австрійці все ж дозволили залишитись СВУ у Відні. Натомість припинили офіційно підтримувати його. Частина пунктів проекту плану А. Жука австрійська влада підтримала. Історія з ініціювання австрійською владою перенесення осідку СВУ дала ґрунт для роздумів А. Жуку, який все більше переконувався, що для вирішення українського питання ні Австро-Угорщина і Німеччина не будуть робити реальних кроків, обмежуючись тільки пустими заявами і деклараціями.

¹ *Лавров Ю.* Початок діяльності Союзу визволення України // Укр. іст. журн. – 1998. – № 4. – С. 3–16; *Патер І.* Союз визволення України: проблеми державності і соборності / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів : [б. в.], 2000. – 344 с.

² Архів-Музей ім. Д. Антоновича Української Вільної Академії Наук в Нью-Йорку, ф. 146, спр. 173, арк. 10.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само, арк. 12.

⁶ Там само, арк. 14–15.

⁷ Там само, арк. 5.

⁸ Там само, арк. 42.

⁹ Там само, арк. 45.

¹⁰ Там само, арк. 44.

¹¹ Там само.

¹² Там само, арк. 72.

¹³ Там само, арк. 73.

¹⁴ Там само, арк. 100.

¹⁵ Там само, арк. 101.

¹⁶ Там само, арк. 101–102.

¹⁷ Там само, арк. 102.

¹⁸ Там само, арк. 103.

¹⁹ Там само, арк. 112.

²⁰ Там само, арк. 114.

²¹ Там само, арк. 115.

²² Там само, арк. 74.

²³ Там само, арк. 75.

²⁴ Там само, арк. 76.

²⁵ Там само, арк. 104.

²⁶ Там само, арк. 106.